

FAJ ÉS IRODALOM.*

I.

KETTŐS várban vonja meg magát a népek öntudata. A külső vár neve ország, a belső vár neve: faj. Az ország hatalom. Kiröpítő fészke szomszéd várakat szorongató portyahadnak s refugiuma falai közé tévedt jobbagyoknak és kereskedőknek. A faj a végső kétségbeesés bástyafoka, a lekasabolásra ítélt harcosok utolsó hátmegvetése. A faj a halál elleni összefogás.

Nem csoda, hogy az utolsó tíz évben többet emlegettük a fajt, mint a millénium tíz századában. Csalódtunk az országban. Nem hisszük, nem hihetjük többé, hogy egy palánk a mi egységünkbe abrincsolhatná a világ minden közénk vetődött gyülevezését. Láttuk szétfutni ezt a csürhét s láttuk, mint sodortak magukkal más országokba java magyar milliőkat s most felekezetnek akarjuk tudni a magyarságot. Szerződésektől független erőnek, melynek fiai szívében van az otthona. Bilincsek és sorompók fölötti egységre van szükségünk a bilincsek és hamis sorompók éveiben. Közösségre, amely kikacagja a testünkbe ducolt jelzőoszlopokat. Közösségre, amely kizárja az árulás lehetőségét. Talán támad s bár támadna még magyar nemzedék, mely megint az országba helyezi vissza hite súlypontját. A mi nemzedékünk azonban annyi gyöngének bizonyult pánt elpattanása közben eszmélt a népek életének a törvényeire, hogy először ezt a legutolsó és legfontosabb pántját akarja szét-pattinthatatlannak tudni.

Sajnos, az egyetemes fogalomzavarnak ebben a magyar Babelében minden új szó félreértést bimbózik s a legegyszerűbb ideák is nehezen jutnak át a kritika desztillátorán. Százszorosan így van ez a fajisággal, melyet élet és történelem bogozott össze s ellentétes érdekek kuszálnak tovább.

Vannak, akik a legszívesebben elejtenék a szót, amely ép olyan éles fokossá tud görbülni, mint amily kifogyhatatlan tüzeknek lehet csóvája. Vannak, akik egy egész biológiai mitológiát zsúfolnak mögé és sok millió ember sejtjei mélyén fortogó kémiai erőnek hirdetik. Engemet is nagy túlzások és nagy kételkedések emléke fűz e szóhoz. A faji talajba millió gyökérrel bocsátkozó íróféle s a természettudományok iskoláját kijárt ember szkepticizmusa csaptak össze rajta. Egyik az életjelenségeknek arra a szédítő gazdagságára hivatkozott, amellyel neki, a paraszt család könyvnek szánt sarjának, a magyar faj kora gyermekéseiteől megnyilatkozott, a másik arra a kiáltó tényre, hogy ezt a sok hangot, ízt, illatot, színt nem lehet a magyar nép testében alvó egységes alkati principium kivirágzásának tekinteni.

A harc valahogy elült. A fajiság, noha kiállta a kiábrándulás kartács-tüzét, megmaradt nekem a régi nagy fellegvár. A két szemléleti mód paktumra lépett s ezt a paktumot szeretném ma önök elé terjeszteni.

Csak hogy vesztsemre, nem vagyok tudós s nem elégedhetem meg a fogalom elméleti tisztázásával. Nem önmagáért csiholom a tüzet, hanem, hogy

* (Elmondotta a Társadalomtudományi Társulat 1927 dec. 23-iki ülésén.)

végig vigyem a magyar élet feltett kérdései előtt s belelobbantsam a leggyanúsabban-sötét zugokba is. Faj és irodalom viszonyáról fogok beszélni, de önök tudják, hogy e tudákos cím mögött a magyar mult szomorú elhívottjainak a vádala s a jelen fuldoklóinak a segélykönyörgése zúg. Nem sokat adhatok. De talán föl tudom idézni egy pillanatra azt a sokat emlegetett magyar fátumot, ahogy az én szívem visszhangja a belekiabált mai és hajdani szenvedésnek visszaehhőzza. Nem sokat adhatok, de talán sikerül önökbe vetítenem néhány, magyar költőkből és magyar népből belém szívárgott szint, melyet én a magyarság legsajátosabb, semmiféle nép palettáján sem ismétlődő színének érzek. Nem sokat adhatok, de talán a mai irodalmi torzalkodások szemlélőjének is tudok néhány olyan szempontot nyújtani, amely megőrzi vallójuk emberi nagylelkűségét s mégsem alacsonyítja udvarias szemhunyóvá.

II.

Minden ember egy külön kiejtett verssor, külön tartalommal. De ahogy a verssorok értelmi sokfélesége mélyén ott zeng a ritmus állandósága: az egész versen át ismétlődő jambikus, aszklepiadeszi vagy ütemelő elem, a legkülönbözőbb szellemi tartalom s életsors mélyén is ott duzzadhat ugyanaz a biológiai lökőerő, ugyanaz az alkati karakterisztikum. Ilyen egy ritmusú ember-versnek fogni föl a fajt: tetszetős és költői. Azt mondhatjuk: vannak emberek, akikben úgy tér vissza egy nagyobb közösség testi jellege, mint a tenger cseppjeiben a tengersók íze. Ez a tengersó, ez a csoport nagy többségiben visszatérő alkati jelleg, ez az egyéniség számlálója alá írt közös nevező: ez a fajiság.

S talán vannak is paradicsomi fajok, amelyek elférnek ezalatt a biológiai definíció alatt. De melyik európai faj fér el? Az idő annyi ősből rétegezte össze őket, hogy a századok kataklizmái sem darálhatták egy-jellegű embermasszává, már csak azért sem, mert egyre új embercsoportokat kellett fölszippantaniok. Az angolok ősei közül csak a britteket, angolszászokat, dánokat és normannokat idézzük, a spanyolok ősei közül az ibérek, latinokat, gótokat és arabokat s nyilvánvaló, hogy e népek az alkati típusok kaleidoszkópját fogják mutatni. És nincs-e mégis angol vagy spanyol faj? Mintha csődöt mondana a biológia! Népek, amelyek a világ életében mégis csak egy szint adnak, egymással homlokegyenest ellenkező alkati csoportokra oszlanak. Talán nem kell olyan kiáltó példára hivatkozni, mint a német nép, melynek alpesi és északi ágát semmiféle jóakarát sem kotyvaszthatná egyetlen biológiai race-szá. De nem találunk-e hasonló ellentétet még a zsidó népen belül is, amely pedig fajilag a legkompaktabbak egyike. S mi magyarok is, visszavezethetők-e legfajmagyarabbnak tartott típusainkat egyetlen magyar arcra? Nem egymást ütő, egymásra merőleges típusok-e az alföldi és a székely, nem is beszélve a palócokról vagy a Dunántúl minden faluban tízféle eredetet sejtető emberhordalékáról?

Egy-alkatú embercsoportok minden néptestben akadnak, de egymástól ép ezek ütnek el a legélesebben, míg a nép jórésze a legkülönbözőbb csoportokból összeszűrődött keverék. S ha a mult még meg is kímélt egyes tisztának tűnő foltokat, a mai élet tempója s lehetőségei nem ezeknek a szigeteknek az elmásztásán dolgoznak-e. Helgoland-sorsra jutnak mind. Összekeverednek egymással, vegyes csoportokkal, más népek beléjük szívárgott elemeivel. Egyre tarkább lesz a tájak emberflórája, egyre bajosabb lesz a hamu és a lencse szétválogatása, s mégis lesznek fajok, ahogy vannak a legnagyobb keveredés örvényébenis.

Mit jelent ez? Azt, hogy a biológiai definíció, csak egyes embercsoportokat ér be, de ha magyar, olasz, francia fajról akarunk beszélni, olyan keretté kell

bővitenünk e szót, amelyben e népek egységadó jellege el is férjen. Énnekem a különféle alkatú s legszeszélyesebben összekevert embercsoportok közös életéből kialakult tartalom, a legkülönfélébb szövetekből összegyűlő s valamennyit átáramló véredv a fajiság. Ahogy a gulyás levében ott az összefőtt hús, krumpli, hagyma, paradicsom, zöldpaprika íze, szétválaszthatatlanul s többé nem mint hús, krumpli s hagyma, hanem mint gulyás-íz, úgy főveszti össze az egy áramba került embercsoportokat az idő egyetlen fajtába.

Szintézis eredménye a faj. Történelmi és társadalmi erők préselik egy musttá az egy présbe hullott emberszőlőt. E préserők közt a nyelv a leg-hatalmasabb. A nyelv a gulyás alá eresztett lé, amely lehetővé teszi, hogy egyik táprész anyaga a másikba ivódjon, átjárja s hozzáadódjék annak a nyers ízéhez. A magyar nyelv például ott hullámzik a Csiki havasok és a Fertő-tó közti ezer kilométeren s az ország egyik végiben fölkapott ígét játszva a másikig lendítheti. A nyelvi figura, melyet a székely góbé eszelt ki, eljuthat a somogyi juhászhoz. A szentencia, mellyel a rongy földihez fapadt palóc könnyit a boldogtalanságán, a zsiros nagykorösi parasztot is kiségetheti másféle elszanyarodásában. Megvan a mód, hogy az egyikféle agy a másikra erőltesse a maga rakációs módját s az egyikféle szív érzése megejtse a másikfajta pudvásabb keblet is. Természetesen nem minden szó, dal, figura, mese, életelv, közmondás jut túl a szülővidéken, hisz ép ez az el nem jutott fertály adja a tájak külön jellegét. Mégis az ország akármelyik sarkán nyiladozzék egy magyar palánta, annak a népdaloknak, szokásoknak, szólásoknak az életetszabályozó reguláknak valamelyest hasonló érzelmi iskoláján kell átesnie, iskolán, amely a nyelvberögzött évszázadok súlyával s minden magyar törzs ízével magyar. S gondoljuk el: milyen ragálya a nyelv az életmód ezer apróságának is, az ételektől a betlehemes játékok módjáig. A sok helyi élet fölött az életnek egy magyar ritmusa alakul ki, amely érvényesül az egyén életritmusában is.

A másik hatalmas összehozó erő: a sors. Akiket a történelem egy név aklába terelt: egy nyáj az, mert az egész világ annak tekinti. A közös sors körülbelül azt jelenti, hogyha baj van Ungidán, baj van Boncidán is. S ha arany kell a királynak, zab a katonának, hasonló módussal préselik ki a Dunántúlt is, mint a Hargita alján. A nép is gondolkozik a közösség sorsán s ezek a gondolatok talán epésebbek ott, ahonnét Tokaji Ferkó kuruc népe kászál elő, mint a Balaton békés halászaiban, de valami egetverő külsőség aligha lehet. S még a nemesi kutyabőr sem olyan mindent elválasztó szakadék. Ugyanaz a nagyidai reményorgiákban ki-kipukkanó kilátástalanság üli a kisnemest, ami a parasztot, ha az egyiknek több is jutott a pukkanásból, a másiknak meg a kilátástalanságból. S folyton mennykövek elől kapkodó ravasz fejével nem rokona-e a szegény Tiborc a kétfelé udvarló erdélyi fejedelemnek is. Ha folytatni akarjuk drasztikus hasonlatunkat: a magyar sors volt az a tűz, amelyen ez a sokféle anyagú s egy lére eresztett nép összefőtt s bizony egy kicsit el is kozmásodott.

S végül ott állt s ha igaz, most is ott áll a fővő gulyás fölött az Isten kuktája: a nemzeti kultúra is. Meg-megkavarja a nagy bográcsot, kóstol, foldozgatja az étel zamatját s hozzá-hozzáadja a maga fűszereit. Voltak itt mindig emberek, akik heroikus és egész magyarságért álló életükkel közös elemei lettek minden rájuktekintő magyar életnek, s összefoglalói a még diszszociált erőknek. A kultúra meggyorsítja az elszigetelt törzsek anyagcseréjét, tudatosítja közös sorsukat s egy nagy színörvénybe kavarja a lappangó, sutban álmódó színeket.

Mindent összefoglalva : a történelem egybegörgeti a maga néphordalékát s a sors, nyelv és műveltség elmálasztotta embercsoportok ásványkincseit egy valamennyiükre jellemző talajvíz oldja magába. Ez az egy népet alkotó biológiai csoportok alól kimosott talajvíz a fajiság.

III.

Hogyan nyilatkozik az így értelmezett fajiság az emberi dolgok nagy eredőjében, az íróban? A századok összeszűrte nedv hogy áramolja át a műalkotást? Hogy válik a fajiság irodalmi jelleggé?

Megint csak a biológiai romantika túlzásait kell lealagsöveznünk. Akik epikus pátoszukban a népeket az idő partjai közt rohanó hűsfolyóknak látják, úgy tekintenek a tehetségre, mint e folyók mélyből magasra korbácsolt hullámára. Szerintük a fajhoz tartozók sejtjeiben alvó titok pattan föl a zseni érzékenyebb sejtjeiben ; a szövetek legmélyire zárt, s már szervivé üllepedett fájdalmak és kívánságok lesznek jajgatás és ütés az ő idegeiben és izmaiban. A faj biológiai megafonjának érzik a tehetséget, aki mert veséjében, tüdejében és májában mélyebben magyar, német vagy zsidó, mint társai, nagyobb kifejezője is lesz magyarságnak, németiségnek és zsidóságnak.

Ez a beállítás hamis. A tehetség nem függvénye a fajnak. Nem úgy szolgálja az adekvát fajnak, ahogy a szem a fénynek s a fül a hangnak. Ha Katona József angol s Arany János olasz földön születik, vagy párnapos korukban átcsenik őket angol vagy olasz bölcsőkbe, vajjon kihalt volna-e belőlük az az életet költészetté habzsoló vitalitás, csak mert nem a szüleik faji miliójében eszméltek a bizonytalan színfoltokból alakokká mélyülő világra s meg-némultak volna-e, ha apáik férfias nyelve helyett az egyszótagosra fasirozott angol vagy a magánhangzókkal édes olasz nyelven kellett volna kijajgatniok és elkacagniok szívügyeiket? Mások és talán boldogabb költők lettek volna, de bizonyosan nagyon faji angol és nagyon faji olasz költők.

A tehetség messzebből jön, mint fajok, családok és eklézsiák. Elemi erő ő, az isten közeléből indult újvilág-teremtő szándék. Mohó szerző erő és nyers válogató ösztön. A közönségesnél nagyobb affinitás és a közönségesnél nagyobb elutasító kedv. A legtelhetlenebb éhség és a legintenzivebb undor. S mindenek mélyén az a sokat emlegetett szent önzés, amely a maga nagy belekoccanását az életbe akarja minél tökéletesebben megörökíteni.

Dzsungel ő s ha néhány fájával vissza üt is valamelyik embercsoport erdejére, a többi fa csak-benne-nőtt, sehol nem ismétlődő csodafa. Nagy János hasonlíthat Kis Istvánhoz s mindketten más Kis Istvánokhoz, de a tehetség kihez hasonlít, ha nem önmagához?

S csodálatos öncélúságában és öntörvényűségében mégis a tehetség fejezi ki a fajt. Kifejezi, mert nagy világevő mohósága hamar kiválogatja a tömény ízeket, a mély jelentéseket, a típus-embereket s ezekkel egyre több fajiságot is. Beszélni akar és kevés neki a szótár és fukar a mondat. Főlkavarja a lappangó szavakat, kicsalja gyökeikből az elaludt értelmet, rátanítja őket, hogy tovább hajoljanak rokonszavak példája szerint. Énekel és rájön a népi ritmus minden csinja-binjára, a maga igényeihez töri, de tökéletesíti is. Kiszipolyozza az irodalom lezárt kamráit, de nem a hajdanvaló fajiság nagy tartályait pattantja-e föl zárjai mögött? Arcokat akar megmutatni s megleli a száz arc helyett állókat, az egész fajért beszélőket. Sorsokban akar tobzódni, de minden sors mögött nem áll-e a csak az ő szemeivel látható kísértet : a faji

sors is. S ha ő maga lázad föl bezárt világa ellen, nem veri-e fejét faji fátumok mestergerendájába? Nem nyomja-e őt magát százszorosán az élet, mely sorsa minden osztályosát nyomja. Attól a mesétől, amellyel dajkája elijesztette, addig az árokszélig, amelyben ha magyar költő, ki fog mulni, minden ugyanazt a századok kódétól és fényétől átítatott atmoszférát eszi csontjaiba, amelyet a kinlódva vegetáló magyar test párált és sugárzott a magyar ég alá. Miközben önző fékezhetetlenséggel akarja megörökíteni magát, akaratlanul fejezi ki a közösséget. Ahogy a virágba torkoskodó méh szőre tellik meg pollennel, úgy lesz teli ő a faj jellegével. Ő csak a mézet akarta, de a virág a pollent bírta rá.

Persze, egyik virágban több a pollen, a másokban kevesebb. Minél jelentékenyebbek egy nép lappangó nyelvi energiái s minél erősebben nyúl a faji sors az egyének életébe : annál fajibb az irodalom is. Kiáltó példa erre Magyarország. A magyar avar nagyon mély, a magyar égbolt nagyon alacsony. S csakugyan : a mi íróink agyon vannak pollenezve s a faji jelleg elhatározó döntő stigma csaknem valamennyin.

IV.

A faji stigma a magyar irodalomban ! Olyan téma ez, amelyről nehéz megilletődés nélkül beszélnem. A bujdosni indultában verseit elégető Balassától Adyig hányféle tragikus torz tolong föl, míg a magyar faj és magyar író viszonyát végiggondolom. Csokonai, aki Goethe mellett kora legnagyobb lírikusa volt s csavargott, nyomorgott, kiköhögte a tüdejét s meghalt, úgy hogy egyetlen Kleist fordítását látta megjelenni. Berzsenyi, aki marnikész jobbágyok és barmok közt élt s Pestre jövet nem tudta a legegyszerűbb társalgásra nyitni azt a nyelvet, mely magánya csöndjében a Közelítő téll világirodalomban is páratlan ritmusát rebegette el. Katona József, aki olyan összefoglaló szimbolumát adta a magyarságnak, mint amilyen a németységnek a Fauszt, vagy a királydrámák a régi Angliának és nem kellett senkinek ; családtalan és ismeretlenül halt meg. Az örültség gyümölcsét érlelő Vörösmarty, a bedőlt világa fölött haldokló Arany, Vajda János s még hányan kerengetik előttem meggyötört arcukat, hogy az egész rettenetes gomolyból egy mindannyiuk arcát összefoglaló Jób-arc sajogjon belém : a magyarrá átkozott tehetség arca.

De még nem itta föl a szánalom e mártírhomlok vérverítékét s már egy másik arc piroslik mellé az átázott Veronika zsebkendőre. A magyar nép arca ez. A népe, aki tűri az időjárást, jó és rossz királyok nap-felhő játékát, veritékezik ha a nap süt s ázik, ha az eső csorog ; issza a levét fénykoroknak s issza a levét balkoroknak s mégis : reménytelen lesulykoltságába is, s talán épen mert így le van sulykolva, csodálatos erővel éli a maga ősi ritmusú életét, elbúva mesében, kibimbózva dalban, körülbástyázva Molnár Albert zsoltáiraival s a Károli bibliával, vezéreltetve a régiek szájról-szájra szállt példáival, fegyelmezve egy spontán vállalt szokásjog medriben oly csodálatos gazdagsággal nép s oly kiszánthatatlan humusza egy még csak mutatózó poézisnek, hogy még ma, az ősi kincsek nagy széttékozlásának az óráiban is megdőbbenéssel elegy ámulat nyom az elé a láthatatlan piramist emelő emberi erő elé, melynek csak a hiányzó ormot kell fölrakni, hogy egy új görögséggel hökkentse meg az ilyen ösztönös emberi monumentumoktól elszokott világot.

Két egysorsú, egyfájdalmú és egykincsű testvér ők : a magyar tehetség és a magyar nép. Egyikük sem számított itt soha. Elhanyagolható mennyiségek voltak a hatalom mérlegében. Fölfelé nem volt útjuk s anyagi ambíciójuk Gaurizankárja sosem volt több, mint a másnapi kenyér. De a lelkük gazdag

volt. A nép lelke az erős testből ki nem ölhető jókedv s a bőrbe süttött izzóvas fájdalmának egymást hatványozó ikerszépségeivel volt gazdag, a költő a zsákutcába jutott életek mohó alkotásvágásával. Innét az ő csodálatos hasonlatosságuk. Sem a német, sem az angol, sem az olasz, sem a spanyol tehetség nem hasonlít oly ijesztően a maga népére, mint a magyar. De nem is menekedett egy nép költője sem annyi honvággyal a néplélek fantasztikus és irdatlan dzsungelébe. Még aki a Nyugat jelszavával tört be Dévény kapuján, még Ady Endre is milyen járatos volt ennek a népnek a kincses kamrájában, hogy tudta, melyik szó hol áll; a ledér nőt jelölő cemenjétől a gyalázkodó dancsig, hogy ismerte e tömeg lelkerезzenését s hogy kihallotta százados távolokból, a gyerekkori zsolttárai francia strófaformáján át is elveszett ritmusát s milyen szemekkel tudta látni azt a pompás kalotaszegi magyarságot, amint templomból jövet a hidon ragyogó színekben s mégis méltóságosan átvonul, mint ahogy a századok hidján is vonult tempósan, súlyosan, de mégis sárga és kék varrottasokban.

S ahogy ő látta meg, már-már a halálhoz közel, úgy látta a magyar tehetség mindig a magyar népet. Hol inkább a súlyosságot, hol inkább a nagy nyugalmat, hol a varrottas tarka színeit. Ez a Tiborcok jaját kapta ki, az a Csokonai szomorú-nyájas paraszt dalait, más az Arany Alföldjének komoly nyugodtságát; de mindannyian ebből a nagy, fekete-pirosan parázsló testből melegedtek; ez volt az ő egyetlen atyafiságuk az idő nagy kietlenségében.

Egyidőben, magam mulattatására összeállítottam a magyar poézis palettáját. Kikerestem azokat a törzsszíneket, amelyek több írónkban visszatérnek s más színekbe olvadva a szóval festett magyar képek órjás hányadán ott derengenek. És találtam színeket, amelyek a magyar nép szűkebb palettáján nem voltak meg. Ott van a Daykák, Kazinczyak, Kölcseyek, Kosztolányi Dezsők és Juhász Gyulák sűrű tónusú poézise, az idegen stílizálásban élő magyarok színe, akik annyira jogosult finomabbravagyásukban magyarrá élték idegen nációk színeit is. De ilyen szín a Vörösmartyé is, a nagy, álmra kárhozott magyaré, aki testetlenül-buja víziókba s egy testetlenül gazdag nyelvbe délibábozta ki korlátozott életét. Az ő bíboros, mindent elszellemítő, egyre fölfelé lobogó lelke mintha a kristálykehelyben égő magyar álm-szemj volna, desztilláltságában is mélyről magyar, de a nép nyersebb színeitől idegen.

Ám alig néhány ilyen nép-idegen színt találtam, a domináló, szembe-kialtó színek ugyanazok, amiket Ady a Kalota partján észrevett. Egyik az a kemény ledömpöcköltség, az a könnyzacskóknál és fuldokló toroknál mélyebbre evődött, csak nagyon-férfi húsbá pácolódó, tompa emberfájdalom, amely már nem is fájdalom, inkább súlyosság, földhöz vonó gravitáció. A Katonák, Berzsenyik, Madáchok, Kemények írásaiban a legtömörebb ez a szín, de Adyban, Balassában, Vajdában, a korosodó Vörösmartyban is ott kísért. A nép néhány dalában és balladáiban adta legtöményebben. A másik szín az a kevéske bánkódással aláfestett nyájkodás, incselkedő kötekedés, a Csokonai pajkosabb génusza; ez a könnyedén építő, gráciás s egy kicsit mindig szomorún maradó génusz, mely mintha jókedvében is valami nagy bánatra emlékezne, talán nem a magáéra, hanem arra, amelyiket a tuberkulózissal egyszerre lehel be az ember a magyar levegőből. Ez a szín kissé fölhighitva Jókaiban is visszatér, de ott dereng Balassában s Ady néhány boldogabb pillanatában is. A magyar népdalnak ez a domináló színe. S végül ott a harmadik törzsszín a magyar fatalizmusé. Gondolj egy asztalszegletre két összefont kart, a karokra lehunyott nagy fejet s e fej mögé az arany eget, mozdulatlan és gyér növényeket s őrizd meg a színt, mely az egészből bennedmaradt: az egyetlen magyar szín ez,

melyre kis erőltetéssel rá lehet fogni, hogy ázsiai. Legteljesebben Mikszáthban jött ki, Móricz Zsigmondban az erőszakolt pesszimizmus és mű-erotika, Aranyban a befalazott élet tragikus hánykódása homályosítja halványabbra.

Ahogy a székelly kapu sötét fáján tarka a dísz s az egész mégis méltóságosnak hat, olyasféléen mutatkozik a magyar faj arca is a magyar irodalomban. A népben megismert vonások a költőben mintha kissé még elkomorodnának. Mintha a nép jobban beletörődne a sorsába, mint a költő. De nem is lehet máskép. A tehetség százszoros súlyát érzi a magyar szívekre nehezedő füledt atmoszférának; többet lát, nem csoda, ha vigasztalanabbá válik a szeme.

Egyetlenegy esetben tudott az ő szeme a népénél is fényesebb maradni. Talán föltűnt önöknek, hogy a legnagyobb magyar költő, Petőfi Sándor nevét egész este nem ejtettem ki. Annyi szófia esett az ő fajtájáról, oly sokszor bérnálták el délszlávvá, hogy ezzel a téveszmével külön farkasszemet akartam rögtönözni. Szent igaz: Petőfi költészetének más a fénye, mint a magyar költészetnek, beleértve a népköltészetet is. A magyar költészet verőfényében és pajzánságában is van valami tompaság, egy ürömcöppnyi lelkibetegség. Petőfi lírája tompítatlanul fényes. Szabad és korlátlan, amikor a magyar irodalom földhöz vert és rács mögül síró. Petőfi elüt a magyar költők nagy többségétől, de nem mert «jugoszláv» volt. Aki egy Petőfi mohóságával s a Kiskunságba születik, bizonyosan sűrít a világ belétolduló dolgaival együtt fajiságot is annyit magába, mint akárki más magyar poéta. Ha mégis kirí, annak más oka van. Petőfi olyan korban nyílt ki, mikor a magyar királyfit békává átkozó varázsszó mintha megtörőben lett volna. Mintha kinyílt volna a szemünk a bizalom és az egyetemes emberi felé. Petőfiben én azt a magyart látom, aki magasodni érezte maga fölött az eget, nem piszkálgatta hát fölösen az avart, hanem az emelkedő égre irt gyönyörű báránnyelűket s a báránnyelűk közé egy gyönyörű napot ültetett: a magyar szabadságot. Tartott volna tovább a negyvenes évek hangulata, ne törték volna le a felnyújtott kezét, ne tömték volna be az újjongásra nyílt száját, Petőfi fajisága lett volna az új, a megváltozott fajiság: a békabőrét elhányt királyfi teste illata. Persze azóta visszastünk az ősi letargiába. A diadalmas Toldi Bende vitézzé fáradt s a végső felfordulás elé Ady szíve harangozott ijedt meneküljeteket. S most megint idegen fajiság a Petőfié. Hála Isten, ma már nem annyira, mint volt a háború előtt.

V.

Akik idáig kísérték gondolataim lajtorjáján, nem gyanúsíthatnak meg azzal, hogy a vér vegyészével vagy ép a savók fanatikusaival határozatom meg poétáink magyar vagy nem magyar voltát. Ostobaságnak tartom, ha Zrinyit, Madácho, Petőfit el akarják disputálni tőlünk s reménytelennek, ha mi akarunk akármily halvány jogcímet formálni olyan művészekhez, akikben volt talán egy pintnyi szittya vér, de ez a pint is egy más kultúra álmaiért zakatoltatta az idegen szívet. Aki a magyar fajiság mágneses terében nőtt fel, akiben a dolgok magyar mitológiája él, magyar az, ha Hruz Máriának hívták is az édesanyát.

De milyen állaspontra helyezkedjünk az olyan íróval szemben, aki nem ebben a mágneses térben nőtt föl, akit más nép észjárásába tört a gyerekkor nagy szuggesztíója, aki más faj misztériumai előtt borzong azzal az áhítattal, amivel mi a magyar dolgokat becézzük agyon s aki mégis magyarul ír, mert így hozta kényszer és alkalom?

Ez az ember kitűnően megtanulta a nyelvünket, sokat ellesett szokásainkból, talán több lexikális adatot tud felőlünk, mint mi magunk, de álmában egy kis zsidó, sváb vagy tót családba álmodja vissza magát s mint Gulliver fejét a liliputiak ezer apró kötelecskéje, fölcent magyar-író fejét is ezer édes emlék horgonyozza vissza egy idegen faj melengető ölébe. Pedig mi más az írás, ha nem a legkorábbi képeink, emlékeink üde fősarjadása a férfikor szürkességiben. Az ilyen író írásainak felcsapott ládájából mint régi ruhára tapadt levendula fog kiáradni az idegen fajiság illata.

Az utóbbi évtizedben ezeknek a magyar nyelven idegen fajiságot reveláló íróknak az ügyét sokfélekép és lankadatlan szenvedélyességgel vitatgatták. Két réteget pécézték ki és támadták meg a magyar toll forogatóinak: az egyik a zsidó, a másik a régi Magyarország nemzetiségeiből közénkszüremllett írógárda volt.

A zsidóság rendkívül erős alkati stigmájú nép. Vannak betegségek, amelyeket jóformán csak zsidók kapnak meg. S bár ellentétes csoportokra oszlanak, ezeknek a csoportoknak a száma alig néhány s mindenik rendkívül jellegzetes. A zsidó test és a zsidó szellem akárhogy keveredik európaiak közé, tüstént kiismerszik. Társadalmi életük is rendkívül elkülönült vagy legalább is egész más belül, mint nem zsidók felé. Magukkal viszik a gettót büszkén hirdetett fajfölöttiségükbe is. A megtanult nyelvekbe egykettőre beleégetik jellegük nyelvi figuráit, a szavak színe megváltozik az ajkukon. Ha vallás-talanokká válnak is, hódolattal gondolnak azokra a hagyományokra, melyek népüket összefűzik. Faji diszciplínájuk az egész világon páratlan. Vetődjenek három-négyen a legeldugottabb faluba s magukkal visznek oda valamit azokból az évezredeből, amelyek őseik fájaldalmával és ravasz bölcsességével pólyázzák körül őket s évtizedek múlva is azok, akik voltak, megőrizték jellegüket egy egész idegen világgal szemben is. Hasonlíthatlanul kompaktabb és szívósabb faj a magyarnál. S ötven év óta sűrű rajokban ereszkedik városainkra, megszállja gazdasági életünk bástyáit s kezébe keríti akveduktusait.

A mult század vége óta ez a belénk üllepedett nép egyre több magyar írórt termel. Íróik elébb nagy tapintattal illeszkedtek a magyar költészet hagyományába. Respektálták a magyar hegedűt s óvatosan pendítették meg rajta sajátos alkatuk kikivánkozó hangjait. Ez volt a magyar-zsidó irodalom, Kiss József stádiuma, az Arany alexandrinjaiban föléledő Simon Judit kora. A magyar publikum tapsol, mert mégis csak szép, hogy egy zsidó ennyire is Arany tudjon lenni. De a gaudium korai. Simon Judit erősebb lesz az Arany alexandrinjánál, kilép belőle s szabadon akar nyujtozkodni. A zsidó ember a tükörbe néz, kissé viccesnek találja magát ebben a felül dolmány, alul kaftán öltözékben. Fészkelődni kezd hát s kapóra jön neki, hogy maguknak a magyar költőknek is szűk a régi dolmány; szövetkezik velük a le-a-dolmánnyal jelszó alatt. Adja mindenki, ami benne van — mondja —, ami igazán elemi kíváncsi, de egyelőre ő maga sem meri száz százalékgig érvényesíteni. A zsidó irodalom Ignotus stádiuma ez. A következő, mondanom se kell, a Szomorjé. Az idegen fajiság és a magyar faj szolgáltatta nyelv tragikus tusába kezd. Az új gazda a maga teste méreteihez akarja kitérdelni, kikönyökölni és kihátalni az idegen szervezetre szabott ruhát. A ruha itt reped, ott foltot kap, már egészen más ruha, de az új test végre benne van. Talán utálja még, hisz rajta a régi gazda szaga, de legalább kényelmesen mozoghat benne.

Hová visz ez a folyamat? Semmi jel sincs rá, hogy a zsidóságra boruló faji atmoszféra ritkulna s nem is valószínű, hogy ez a gazdasági és szellemi

szövetségekbe tömörült faj egyhamar disszociáljon. Másrészt bizonyos, hogy igaz író csak az lehet, aki legfesztelenebbül önti ki, ami belé gyült s minél tehetségesebb valaki, annál vakabban megy lelke szimatja után. Szomorj Dezső, aki magyargyűlöletét már nem palástolja, de faja hatezer éves multjáról annyi melankólikus gyöngédséggel beszél, igazabb író, mint aki hasonló lelkiállapotban semleges témákon kendőzi múmagyarrá magát. Igazabb író, de nem magyar író.

Nem hiszem, hogy ezt a tényt Szomorj a szívére venné. Annál jobban a szívére veszi a magyarság, amelyre csakugyan végzetes lehet, ha egy más nép sajtóval, folyóiratokkal, könyvkiadóvállalatokkal pumpálja belé a maga fajiságát. Magyar nyelven ma két nép ír s nem biztos, hogy a magyarság számlál több tollat. Pedig a népek nyelve és szelleme nem olyan, mint a föld, hogy jó, ha hosszába szántják, de még jobb, ha keresztbe is. Inkább olyan, mint a haj, amelyet, ha két irányból fésülsz, bizony, összeborzasodik.

Olyanok vagyunk, mi magyarok és zsidók, mint két kísérleti állat, akiket a történelem egy-egy bőrlebernyeggel összevarrt, hogy megnézzé, melyik mérgezi meg a másikat ezen a bőrlebernyegen át. Nos, mindenikünkre végzetes ez az összekényszerűltés. Minket megöl az ő anyagcseréjük belénkömlő végterméke, őket feszélyezi, hogy folyton tekintettel kell lenniök miránk. S ez a feszélyezettség fogja a helyzetet megoldani. Én a teljes schizmát elkerülhetetlennek tartom. Mintha a zsidó írók is éreznék ezt, egyre inkább zsidó témákra, zsidó hangulatokra vetik magukat s egyre mélyebbre fúrják homlokukat a zsidó fajiság nekünk idegen ködeibe. Egy külön, bassztard irodalom készül kialakulni a magyar nyelv és zsidó fajiság kereszteződéséből, amelynek a magyar irodalom felé meglesznek a jólőrzött határmegeyí. S jó is lesz így. Legalább megbecsülhetjük majd az ember alkotásában az emberit s nem kell a magyar irodalomból seprűzgetnünk a nem-magyart. Sokkal több megértéssel és szeretettel figyelhetjük a közénk vetődött nép életét, ha tudjuk, hogy nem akarja a maga életformáit ránröszakolni, mint így, amikor a felénk nyujtott csemegében gyanakodva szimatoljuk az áfiumot.

Más kérdés, hogy ítéljük meg azokat az írókat, akik a háború előtti Magyarország nemzetiségeiből szivárogtak közénk. Ezeknek az íróknak azt szokás a szemükre hányni, hogy épen mert nem látták a magyar faj gyökérproblémáit, magukra kapták a jelszó magyarság pörgementéjét s nagylegényesen ök kurjantgatták az ugyancsak idegenekből és fajiságukból kivedlett magyarokból támadt ál-középosztálynak a sosehalunkmeg tapssal jutalmazott csuháját s ugyanakkor, amikor a fölnyitott sír elé hejehujázva vitték a magyart, letagadták a faj igaz megnyilatkozásait.

Ezeknek a vádakra egy része igaz. Az egész magyar szellemi életnek van némi német maszlag török áfium íze. A legmagyarabbnak kívánt helyekről is gyakran hallani egy fajából kivedlett, más fajba bele nem nőtt renegát semlegesség gerinctelenségeit. Ez baj, de mégsem olyan veszedelem, amilyennek Koppánnyá búsult magyarok föltüntetik. Ezek mögött az írók mögött már ma sem állanak zárt nemzetiségi tömbök, írásaikkal nem készíthetik elő fajuk szellemi hegemoniáját. Kallódó emberek, akik leszakadtak a maguk faágáról s egy más nép lombjába fújta öket a szél. Bizony nem nőnek hozzá az új lombhoz, de lényegesen nem is ártanak neki. S egyre kevesebben lesznek, mert a nemzetiségek, amelyek a magyar állam dicsőségére rákontották öket, szétfutottak s most más országok leglojálisabbjai.

Hozzá, ezeknek a jövevény íróknak az értékesebbjei életük nagyobb

felét a maguk fajától távol, színmagyar környezetben éltek le s a magyar irodalom szerényebb posztjainak többnyire jogos pályázói. A gyatrábbak meg csak annyiban veszedelmesek, amennyiben minden gyatra író veszedelmes. Akik emberség és fajiság nagy mélyeit revelálják, mindig szembetalálkoznak a sekély vizek halaival. Sok köztük a sváb, a tót? A legkonokabbak színmagyarok voltak. Mert az *irodalom szemében* fajuk is csak az igazi írónak van. A nem-írók minden fajbizonykodásuk ellenére is fajtalanok, ahogy virágénekeik és himnuszai ellenére is nemtelenek és istentelenek.

VI.

Áthajóztunk a legnehezebbjén is. Ami van, azt nem lehet letagadni, de az erős lélek szívesebben épít, mint kötekedik.

A magyar irodalom faji jellegét nem úgy kell megvédeni, hogy tűzzel-vassal esünk azoknak az íróknak, akiknek akár a családfáján, akár az írásaiból kivillanó fajiságán bibit találunk. Az ilyen harc: negatív harc, sötétben kaszabolás, mely csak hullákat terem. Mi értelme az idegenség minden kis élénk-lebbent vöröspántlikája előtt megvadult bikává rugaszkodnunk, amikor van nekünk komoly s pozitív feladatunk: egy marokba fogni azokat az írókat, akiknek keletkező emberi értékei egyszermind magyar értékek is, érvényesülést, helyet és fejlődést küzdeni ki nekik, egyre több helyet, hogy végre ők vigyék a hangot a magyarul dalolók hangversenyében.

A magyarságnak kell kikönyökölni a dalok fórumát, nem az idegeneket ócsárolva, de a magunk hangját kieresztve. A mult század végén, a bakteriológia fénykorában az emberek minden nyavalya okát a baktériumokban keresték, annak az idegen fehérjének az inváziójában, mely mérgeivel az embert a halál elé preparálja. Ma, amikor az alkattani felfogás dominál, a betegség végokát a szervezet meghibbant vegyi egyensúlyában látjuk, ez teszi lehetővé, hogy az ellenállás kikorhadt sorompóin a kórokozók beözönöljenek. Hasonló felfogás-csere kívánatos az irodalmi életben is. Rossz orvos, aki literszám önti a tuberkulotikus irodalomba a gyűlölet dezinficienseit. A dezinficiensek előbb elpusztítják a szervezetet, mint a bacillust. A testet kell felerősíteni. Magyarságunk igaz erőit kell előszólítanunk a tespedt test szöveteiből s a veszedelmes góccok maguktól eltokolódnak.

Mert ebben a lázas és legyöngült testben még vannak erők s az ezeréves magyarság igazi tavasza még mindig nem robbant ki. Az ilyen állítást bajos bizonyítani. Hogy szuggeráljam önökbe, amit én látok, én tapintok és én izlelek. Kihallgattam a csiráit készítő földet, de hogy mondjam el önöknek, mit hallottam. Mit beszélt nekem a falu, melynek a temetőjében minden második ember rokonom s élőinek belém évdőtt arca úgy száll velem, mint megannyi megoldott hieroglif, mellyel magyar századok üzentek nekem? Hogy mondjam el, mit vallottak a nagy magyar halottak, a Berzsényiek, Csokonaiak, Aranyok, Adyk: egy még felszínre nem került lappangó ércömb közénk szakadt szilánkjai? Mire tanítottak a Szenczi Molnár Albert zsoldárai, ős magyar ritmusok foszlányait hozván el gyermekkoromba? Mit sűgött a Tájszótár, mely fölött medikus éveim elhagyott délutánjain annyi gyöngédséggel gubbasztottam. Mit vallottak a Kriza Vadrózsái, az Arany-Gyulai gyűjtemény s mit újjongott a szívem, mely ezt a töméntelen, lappangó kincset képzeletben egy új Salamon templomává építette s látta a magyar művészetet olyannak, amilyen a benne-rejlő erők kifejtése után lehet. Hiába mondanám el mindezt, az igazság abban

a sok emléknymban, árnyalatban s abban a sajátos összekuszáltságban van, amelyben ezek a dolgok maguk visszaadhatatlanul belémtemették. Nem tehetek mást: csak bizonykodom. A tavasz jön. A tavasz a talpunk alatt ég, csak egyszer, egyetlen egyszer sikerüljön kikönyörögnünk, kiverelkednünk egy kis levegőt azoknak, akik most fiatalok s ennek a fajnak elrendelt reprezentánsai.

Hol vannak? Nem tudom. De lehetetlen, hogy diákszívek, akik a gyermekkor csigaházából most nyújtják ki tapintgató csápjaikat, rá ne eszméljenek: imhol, együtt van minden, amire vártunk. Lehetetlen, hogy a készülő méheknek be ne üzent volna a kész mező, hol a virágok sarkantyúiban egy új görögség méze illatozik. Csak kiszabadulhassanak! Csak telepákosztoskodhassák magukat. Csak elbocsássa őket a kaptár-tapasztó magyar sors! Németh László.

VIZIÓ.

*Egy kósa asszony jó, — szórja a sorsot.
— Emberi sors — halál és szerelem —
Tán világtalan is?*

Bizonytalanul

Imbolyogva jó, ép szembe velem.

*Elémbe, rég elszórta a szerelmet,
Nála számomra már csak a halál,
Ő nem is bánja, kire, mire szórja?
Biztos, hogy mindenkire rátalál.*

*Egész közel van — de hisz csak egy árnyék —
— Zuzmarás földön sötétlő alak — — —
Nem létezett talán? vagy szertefoszlott?
Vagy nesz nélkül mellettem elhaladt?*

Czóbel Minka.

ŐSZI REGGEL.

*Őszi reggel a fű deres;
a legelő jaj be üres! —
Csak a hideg szél jut rajla,
ördögszekér romját hajtva;
mint egy bölcsőt, melyben irmag,
árva ördögjiúk sírnak:
kisfiai a Sátánnak,
lányai a Boszorkánynak;
ki amott, a kökényesben,
fuldoklik az avarjüstben;
míg a Sátán, megszorultan,
odalenn a csordakútban,
a zavaros vizet issza
és a vedret várja vissza, —
várja-lesi, szegény ördög,
Szent Mihály ellen Szent Györgyöt ...*

Erdélyi József.